

Képeskönyvek

Révész Emese: *Mentés másként. Könyvillusztráció tegnapról mára* (Tempevölgy könyvek 39.) Balatonfüred, 2021

A könyvillusztráció ritkán került és kerül a figyelem középpontjába, általában csak akkor, ha az érdeklődésnek speciális történelmi, kulturális okai vannak. A kötet előszavában Révész Emese, aki munkássága jelentős részét e témakör kutatásának szenteli, maga is keresi szenvedélyes érdeklődésének a forrását, s ezt meg is találja a mesekönyvek illusztrációiban; a gyermekkorában olvasott, illusztrált mesék évtizedeken át, öntudatlanul benne élő élményének érzelmeiket kiváltó és izlésformáló hatásában.

Az előszóban, megkönnyítve a recenzens dolgát, meghatározza kötetét „műfaját” is, a történelmi tudományos elemzés és a glossza kettősségét. A szerző impozáns méretű, ám nehezen egységgé formálható anyagot gyűjtött egybe; összefoglaló tanulmányokat a magyar könyvművészet és -illusztráció néhány jól ismert és erről az oldaláról kevésbé ismert alkotójáról, kiemelve a magyar könyvillusztráció történetének néhány korábbi és számos jelenkori remekét. Ezen kívül egy-egy új kötet vagy szerző rövid bemutatása is szerepel.

A kötet a *Variációk klasszikusokra* fejezettel indul. Elmélyült kutatáson, történelmi elemzésen alapul Ráday Gedeon arcképe, ahogy a Heckenast Gusztáv illusztrált kiadványait, Zichy Mihály Arany János-illusztrációit és Csók István századfordulós illusztrációit elemző tanulmányok is. Kiemelném, hogy jelentős helyet kap bennük a szerzők korukkal való szoros kapcsolata, ismereteik, például érdeklődésük az új tudomány, a pszichológia iránt. Az egyes fejezetekben különböző illusztrációfelfogásokat ismerhetünk meg. Így Csók Istvánban olyan illusztrátortípust mutat be, akinél működik a szöveggel való kapcsolat, ugyanakkor „önelvű alkotások” létrehozója. Meghatározása szerint azok közé tartozott, akik illusztrációit „gyakorta nem a közvetlenül a szövegből, hanem az őt aktuálisan foglalkoztató képi problémákból bontotta ki”, s ezzel közel került a kortárs „képszöveg”-alkotók felfogásához (Csók István *irodalmi illusztrációi a századfordulón*, 183). Album-illusztrációi elemzése kapcsán képet kapunk többek között az albumillusztrációk általános követelményrendszeréről így a kép stílárís elemeinek a szöveg stílusához való illeszkedéséről, a művész adott periódusának stílusáról és a kiadói koncepció által meghatározott jegyekről.

Dokumentumokkal gazdagon alátámasztott a könyvillusztráció ötvenes évektől máig ívelő történetének hiánypótló feldolgozása. A *Petőfi Irodalmi Múzeum* 1958-as *Magyar költészet – mai magyar grafika* című kiállítását, több generáció jeles grafikusainak a munkásságát elemzi az 1956 utáni időszak konzolidációra, az értelmiséggel való kibékülésre törekedő korszakában. A fejezet címe, *A könyvillusztráció mint a „biztonsági modernizmus”*

új terepe önmagáért beszél. A kiállításra kiírt pályázat szabadsága ugyan a meghívásos alap miatt illúzió volt, de a versek kiválasztása és a stílus szabadsága megmaradt, mivel a kiírók joggal bíztak a versek tartalmának megkötő erejében. A kultúrpolitikai cél az irodalom ismeretében, szeretetében mindig is erősebb magyar közönségnek a grafikával való megismertetése, népszerűsítése logikus gondolat volt, s a könyvkiadás ellenőrzöttsége ellenére az eredmény kiváló lett. A szocialista realizmusból a mérsékelt modernizmus irányába való nyitás lehetőségét kihasználták az alkotók, s a tűrészhatárok átlépése sem volt ritka. A művészek oldaláról tekintve a kultúrpolitikai réseket kihasználó taktikák eredménye volt az 1960-as évek második felében egy kevésbé központi figyelem alatt álló művészeti ág, a textilművészet modernizációja is.

A könyvillusztrációt mint a „biztonsági modernizmus” terepét bemutató fejezet után logikusan következik, az egyéni életművek közül, a korszak egyik sikertörténetének a bemutatása, a Kass János hatvanas évekbeli művészetét tárgyaló fejezet. A jeles könyvillusztrátornak és könyvművésznek az elődökkel való szoros kapcsolatát elemző írásból a korára is érzékenyen reflektáló művész portréja rajzolódik ki.

A következő nagy fejezet kortárs szépirodalmi illusztrációval foglalkozó írásokat tartalmaz, s a *Képeskönyv felnőtteknek? Helyzetjelentés a kortárs magyar könyvillusztrációról* című fejezettel indul. Folytatja a támogatás pozitív eredményeinek taglalását, így bemutatja az 1957-ben alapult Magyar Helikon Könyvkiadó tevékenységét. Vezetői, Haiman György és Szántó Tibor tevékenységét, akik átmentették, tovább gazdagították többek között a Kner-nyomda és a két világháború közötti magyar illusztrációs- és könyvművészet értékeit. A fejezet gerincét azonban a központi támogatás megszűnésének következményei alkotják. A szerző egyrészt a könyvkiadók magánkezdeményezéseinek megnövekedett jelentőségét, másrészt a könyvillusztráció és a grafika elválásának következményeit mutatja be.

A könyvkiadók közül elsősorban a klasszikus bibliofília hagyományait követő Borda Lajos munkásságának ismertetése. Bemutatja nagy vállalkozását, Sebastian Brandt *A bolondok hajója* című művének újrakiadását, amelynek illusztrálásához nagy formátumú partnert talált Orosz István személyében. A többkötetes művet a későbbiekben aprólékosan is elemzi. Más kezdeményezések is bekerültek a kötetbe, így például a keleti könyvművészet tekerckönyveinek formáját követő Banga Ferenc Esterházy Péter és Parti Nagy Lajos egy-egy munkájához készült kiadványai a Balassi Könyvkiadó, illetve a Pytheas Könyvmanufaktúra gondozásában. Hozzáfűz-

ném, hogy az illusztrációk önálló kiállítása mind Budapesten, mind Berlinben igen sikeres volt, bizonyítva, hogy az irodalom és a kép viszonyának népszerűsítése még számos lehetőséget rejt.¹

Révész Emese konklúziója, hogy az ötvenes években a grafika könyvillusztrációként való megjelenése a kötöttségek ellenére virágkort eredményezett. Az ezt követő korszakban a könyvillusztráció és a grafika is, támogatás híján, a „senki földjére” került. A grafika önállósodásának ára az olvasóközönség elvesztése lett.

Az esettanulmányokat olvasva mégsem olyan szomorú a kép, amelyet a Haiman György, majd később tanítványai által kiadott Stefan Zweig-novella (*Buchmendel*), valamint Gaál József, Szurcsik József, Szüts Miklós, Turi Lilla illusztrált kötetek példáznak. Véleménye szerint korunkban igazi áttörést a gyermekkönyv-illusztráció hozott, itt következett be a kiadók és a grafikusok újratálalkozása, amit a róla szóló írások terjedelme is jelez. Szám szerint 54 oldal jut a felnőtteknek szánt könyvekre és 339 a gyermekkönyvekre. A gyermekkönyvillusztrációk esetében valóban lenyűgöző a változatosság, az ötlet- és gondolatgazdagság, s a képkönyvek (pixel art, piktoqram) megjelenése a vizuális narráció eszköztárának kibővülését mutatja. Remekel a szem aktív befogadói lehetőségeit mozgósító illusztrációk leírásaiban.² A nemzetközi anyagot is kiválóan ismerő Révész Emese a szemléletformálás fontosságára, az oktatási, nevelési kérdésekre is kitér.

A különböző fejezetekben, a téma kívánta mértékben utal arra a hatalmas irodalomra, amely az illusztráció kapcsán a szó és a kép klasszikus vetélkedése, az *ut pictura poesis* kérdéskör taglalásában újra és újra felbukkan. A határok átléphetőségének ismert, klasszikus példájától, az *Iliász*ban Akhilleusz

pajzsának leírásától, az ekphraszisztól, a vizuális műtárgyat leíró költeménytől a szó és kép viszonyának változásaival foglalkozó irodalomig. A szöveg és a kép között létrejövő egyenértékűséget számos módon járja körül. Többek között utal W. J. T. Mitchellre, aki szerint az ekphrasztikus költészetben a szövegek „szemiotikai másikkal” mérkőznek meg, s különbségeiket szemiotikai oppozíciókhoz hasonlítják.³ Számos más jeles szerző tanulmányára is történik utalás Oscar Bätschmantól Kulcsár Emőkéig.

A jelen könyvművészetével és illusztrációs művészetével foglalkozás merészségét nem elég hangsúlyozni, amikor nemcsak az olcsó könyvek és a digitalizáció, hanem a képzőművészek egy része is a korábbiaktól eltérő módon vette birtokba a könyvet. Amikor a könyv fizikai testét gyakran csak anyagnak, tárgynak tekintik, s a könyv speciális formai tulajdonságait, kötését, testességét, lapozhatóságát, a könyvlapok vágásából kialakuló formációk szinte végtelen lehetőségét új objektum létrehozására használják.⁴ A szerző írásai azonban cáfolatai, hogy a könyv csak emlékmű, egy letűnt kulturális korszak tanúja lenne.

Révész Emese könyve korábban megjelent írásokat fog egybe, aminek következménye, hogy az összefoglaló s az egyes művekkel, alkotókkal foglalkozó fejezetek ismétléseket tartalmaznak. A tanulmányokban a jelen helyzet felmérése is helyet kap, például a szakmai szervezetek hiányosságairól és a lehetséges megoldásokról is szól. Kötete hiánypótló, és nagy előrelépés mind anyaggyűjtésében, mind értékelésében a magyar könyvművészet és illusztráció kutatásában.

Gellér Katalin

1 *Banga-Rollen. Illustrationen zu Meisterwerken der ungarischen Literatur* Berlin, Collegium Hungaricum, 2006. április 7. – május 11.; *Árnyékmás.* Budapest, Közép-európai Kulturális Intézet, 2006. május 26. – június 16.

2 Ld. többek közt Rofusz Kinga *Otthon* című képkönyvének elemzését (*Mese a kertről*): 552–558.

3 W. J. T. MITCHELL: Az ekphraszisz és a másik. In: *A képek politikája.* W. J. T. Mitchell válogatott írásai. Tanulmányok. Szerk. Szőnyi György Endre–SZAUDER Dóra. Szeged, JATEPress, 2008, 198.

4 Elgondolkodtató, hogy a számítógép-alkatrészeket hasonló módon vizuális tárgyként állítják ki alkotóik.